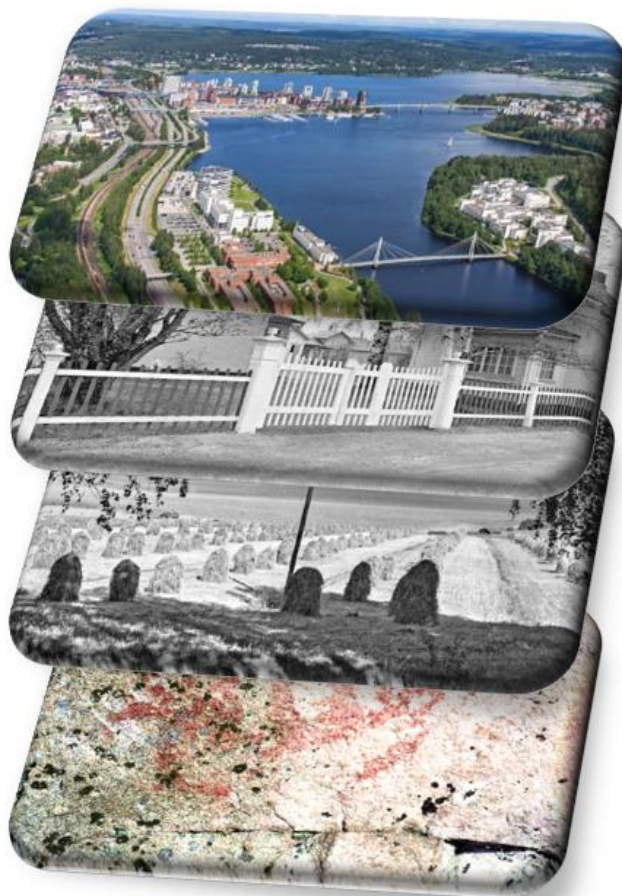

Mihin kulttuuriympäristöt keskittyvät Keski-Suomessa

---

metodina kohdekeskittymäkartat

Keski-Suomen maakuntakaavan tarkistus 2016

Miikka Kumpulainen,
Saija Silen
Keski-Suomen museo

Kannen kuvat:
Keski-Suomen museon kuva-arkisto

Keski-Suomen museo
Kulttuuriympäristö
PL 634
40101 Jyväskylä

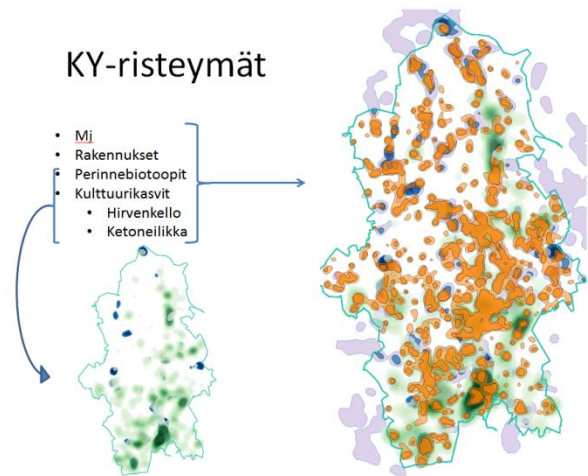
Keski-Suomenmuseo.toimisto@jkl.fi
<http://www.jyvaskyla.fi/keskisuomenmuseo>

Sisällys

Johdanto	4
Kulttuuriympäristöjen ominaisuutena on pienimuotoisuus ja vaikea hahmotettavuus.....	4
Metodiikkaa ja menetelmiä.....	6
Aineistot	7
Klusteroitumisesta ja lähin naapuri indeksistä.....	9
Kohdekeskittymäkartan tekeminen	10
Viimeistely	11
Tiivistelmä.....	12
Aineistot ja kirjallisuutta:.....	14

Johdanto

Keski-Suomen museo on tehnyt vuoden 2015 aikana analyysia siitä, mihin kulttuuriympäristö keskittyy ja sijoittuu maakunnan alueella. Tämä työ liittyy Keski-Suomen liiton käynnistämään maakuntakaavan tarkistukseen. Työn tarkoituksena on etsiä ne muinaisjäännösten, rakennetun kulttuuriympäristön, kulttuurimaisemien, perinnebiotooppien ja kulttuurisidonnaisten kasvien alueet, joilla nämä kaikki kulttuuriympäristön elementit menevät päällekkäin ja siten kertovat kulttuuriympäristön vetovoimaisuudesta esihistorian ajoista nykypäivään. Analyysin tavoitteena on osoittaa ne alueet maakunnasta, joiden kulttuuriympäristön kerrokset ovat poikkeuksellisen pitkäikäisiä ja monipuolisia. Nämä vetovoima-alueet voivat mahdollistaa kulttuuriympäristön paremman kokonaisvaltaisen suunnittelun, hyödyntämisen ja uudenlaiset innovaatiot. Alueiden tehtävänä on innostaa tutkimaan ja toteuttamaan kulttuuriympäristön mahdollisuuksia esimerkiksi osana elinkeinotoimintaa, matkailua, tai virkistystä. Aluekeskittymien havainnollistamisen tavoitteena ei ole osoittaa suojelutavoitteita, vaan kohteiden yhteyksistä syntyviä vahvuuksia ja synergiaetuja.

Kulttuuriympäristöjen ominaisuutena on pienimuotoisuus ja vaikea hahmotettavuus.

Jotta kulttuuriympäristöjä voidaan mm. kaavoituksen keinoin edistää ja siten turvata niiden hyvä kehittyminen, on ymmärrettävä missä kulttuuriympäristöt ovat voimakkaimmillaan ja eniten kytkeytyneet toisiinsa. Tämä voidaan tehdä vain kokoamalla kaikki olemassa oleva tieto niin rakennuksista, arkeologisista kohteista kuin perinnebiotoopeistakin yhdeksi paikkatietokannaksi. Tämän tietokannan avulla voidaan nähdä mille alueille eri aikakausien inventointitulokset keskittyvät ja korreloivatko ne nykyisen yhteiskuntarakenteen kanssa.

Ongelmaksi kytkeytymisen selvittämisessä tulee se, että kaikki paikkatieto kulttuuriympäristöistä on hyvin pienimuotoista. Ne koskevat korkeintaan yhden pihapiirin tai korttelin kokoisia alueita. Keski-Suomen mittakaavassa kaikki paikkatieto, jopa aluerajauksetkin, näyttäytyy pistetietona, joilla ei näytä olevan suoria ja välittömiä rajapintoja toisiinsa. Piste on aina vain piste. Näiden yksittäisten pisteiden välille on luotava kontaktisuhde eli jokaisen pisteen vaikutus on määriteltävä.

Nyt tehty tietokanta perustuu ihmisen historialliseen maankäyttöön ja sen jälkeen Keski-Suomessa esihistorialliselta ajalta nykypäivään. Pääpaino on rakennuksien, pihojen ja muinaisjäännösten kautta hahmotettavassa hyvinkin pitkäaikaisissa ja moninaisissa ihmistoiminnan vaikutuksissa. Kulttuurimaisemien ja perinnebiotooppien asema tässä työssä nähdään hieman erilaisena verrattuna rakennettuun kulttuuriympäristöön ja arkeologiseen kulttuuriperintöön. Kulttuurimaisemat ja

perinnebiotoopit kuvaavat pääasiassa yhden elinkeinomuodon (yleensä maatalous ja karjanhoito) synnyttämiä ja ylläpitämiä, edelleen perinteisessä käytössä olevia alueita. Tämän vuoksi näille alueille kulttuuripiirteiden kerrostuminen on ollut vähäisempää. Muutokset kohteita ylläpitävässä elinkeinotoiminnassa voivat aiheuttaa nopeasti suuriakin muutoksia ja jopa häviämistä ja siksi niiden pitkäaikaisen vaikutus kulttuuriympäristöön on heikompaa kuin rakennetussa kulttuuriympäristössä ja arkeologisessa kulttuuriperinnössä.

Arkeologisoituneet kohteet näyttävät vain osan olemassa olleesta kulttuurista ja mitä kauemmas historiaan mennään, sen vähemmän muinaisjäännökset näyttäytyvät aikansa kokonaiskulttuuriympäristön edustajina. Tämä johtuu kohteiden alkuperäisistä jäännösmääristä, säilymisoloista ja löytymisistä eli inventointimetodiikasta ja eri aikakausien tutkimuksen painotuksista. Tämän johdosta löytyneet kiinteät muinaisjäännökset eivät koskaan edusta koko esihistorian kulttuuriympäristöjen kirjoa ja monimuotoista ilmettä. Sellaiset kulttuuriympäristöt säilyvät arkeologisina kohteina, jotka jättävät jälkeensä sellaiset fyysiset jäänteet, jotka säilyvät vuosisadoista toiseen maan povessa. Säilyneitä ja löydettyjä muinaisjäännöksiä voi pitää vain yhtenä otoksena kokonaiskulttuuriympäristöstä. Tämä asia on vain hyväksyttävä arkeologisen kulttuuriympäristön kohdalla. Juuri tässä otoksenomaisessa pienuudessa ja jäännösmäisyydessä lepää koko arkeologisen kulttuurin suuri arvo.

Rakennetun kulttuuriympäristön osalta rakennusinventoinneissa tehtyjen valintojen suurimpina kriteereinä on kunkin aikakauden rakennustutkimukseen vaikuttaneet metodit ja arvopohjaan vaikuttanut tutkimus. Rakennuksien inventointia varten tehtiin yhtenäinen ohjeistus jo 1980-luvulla. Ohjeistusta on sittemmin täydennetty, sekä on laadittu erillisselvityksiä ja -inventointeja koskevia oppaita, esimerkiksi sisätiloja varten. Varhaisissa rakennusinventoinneissa lähdettiin liikkeelle ensisijaisesti rakennuksen iästä ja säilyneisyydestä kumpuavasta arvomaailmasta. Tärkeänä piirteenä nähtiin rakennuksen liittyminen perinteiseen agraarikulttuuriin. Arvokkaiksi kohteiksi valikoitui usein yksittäisiä ja sporadisia kohteita, joiden ympäristö ei välttämättä enää millään tavoin liittynyt rakennuksen laajempaan historialliseen kontekstiin. Myöhemmin inventointien metodiikassa on painotettu laajempia kokonaisuuksia sekä ajallista kerroksellisuutta, rakennustutkimuksen muututtua enemmän monitieteelliseksi. Ajallisesti tutkimuskenttä kattaa koko rakennetun kulttuuriympäristön nykypäivään saakka. Lisäksi viime vuosina rakennuskannan inventoinnit ovat laajentaneet tutkimuskenttää rakennuksien kautta nähtäviin ilmiöihin, niiden tutkimiseen ja tallentamiseen osana hyvinvointivaltion kehityksen historiaa ja jälki-modernistista yhteiskuntaa. Rakennusinventointien nykyinen arvopohja on nähtävissä esimerkiksi laissa rakennusperinnön suojelusta (2010), jossa lakitekstin alkuosassa esitellään merkittävän rakennusperinnön arvojen muodostuminen. Merkittävä muutos on tapahtunut myös siinä, että näkökulma on siirtynyt yksittäisestä kohteesta laajempien kokonaisuuksien sekä niihin liittyvien vaikutustekijöiden havainnointiin. Samalla inventoitavien rakennusten aikaskaala on laajentunut koskemaan kaikkia olemassa olevia rakennuksia ja rakenteita, niin vanhoja kuin uusiakin.

Huom. Nykyinen kulttuuriympäristö perustuu keskiajan lopulla ja tätä myöhemmin syntyneeseen kulttuuriympäristöön ja sen kehitykseen.

Metodiikkaa ja menetelmiä

Jotta vaikutusalue voidaan määritellä, on tunnettava eri historiakerrosten kulttuuriympäristöjen perusluonteet. On tunnistettava ne asiat, jotka ovat vaikuttaneet koko kulttuuriympäristön muodostumiseen. Yhden kohteen vaikutus ympäristöönsä on erikokoinen eri aikakausina ja eri pääelinkeinojen kohdalla. Metsästykseseen ja kalastukseen perustuva yhteiskunta vaatii suuret maa-alat, jotta riista ja kalakannat pysyvät elinvoimaisina ja sitä kautta ihmisten kulttuurilla on mahdollisuuksia säilyä hengissä. Kaskeamiseen perustuva viljely vaatii rantalehdesmetsiä ja mäntykankaita. Aluekoko muistuttaakin kiertokaskeamisen ansioista hyvin paljon metsästysaluekokoa, kuitenkin sen ollessa pienempi vakiintuneiden kaskialueiden vuoksi. Peltoviljelyyn ja karjankasvatukseen perustuva kulttuuriympäristö on kasaantunut viljelyyn sopiville alueille. Takamaat ja metsät ovat toissijaisia käyttöön nähden ja sijoittuvat lähelle pihapiiriä, yleensä muutamasta sadasta metristä parin kilometrin etäisyydelle. Moderniin yhteiskuntarakenteeseen liittyvä, palkkatyöhön perustuvat yhteisöt vaativat kulttuuriympäristöltään hyvin keskittyntä rakennetta, jolloin välitön kulttuuriympäristö ja sen vaikutusalue on pieni ja voimakas. Kuitenkin tästä lähiympäristön voimakkuudesta johtuen myös moderni kerros heijastaa yhden kohteen vaikutusta yllättävän laajalle, jopa 2000 m etäisyydelle saakka kohteesta.

Tässä selvityksessä vaikutusalueiden laajuuksia laskettiin eri rekisterien pistetietojen keskinäisen spatiaalisen hajonnan, vanhojen karttojen, arkeologisen-, kansatieteellisen- ja rakennustutkimustiedon pohjalta.

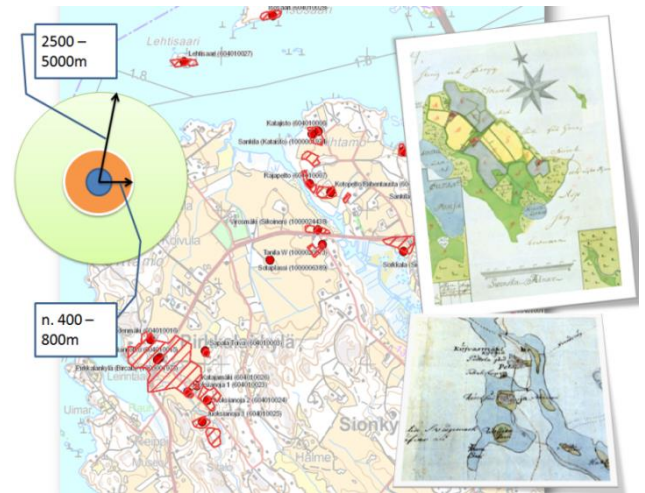
On laskettu, että 25 - 100 km² elättää yhden metsästäjän. Lähtökohtana tässä mallinnuksessa on pidetty tuota 25 km² (säde 2,5 km), joka huomioi Keski-Suomen järvien vaikutuksen ravinnon lähteenä esihistoriallisella ajalla. (Muinaisjäännökset mallinnettiin myös maksimaalisella 10 km halkaisijaltaan olevilla soluilla, jolloin säde oli 5 km.) Rautakauden ja keskiajan kohteiden kohdalla käytettiin analysoinnin välineenä Keski-Suomen kohteiden lisäksi Pirkanmaan tunnettuja rautakautisia kohteita, koska Keski-Suomen rautakauden vaikutteet ovat tulleet voimakkaimmin juuri Pirkanmaan alueelta. Tällöin saatiin keskimääräisesti asuinpaikan ja sen lähiviljelysalueiden halkaisijaksi koordinaattipisteestä n. 300 m ja kokonaisvaikutus takamaat mukaan lukien 2,7 km (säde).

Muinaisjäännösten vaikutusalueeksi päädyttiin asettamaan 3000m säde (9km² alue), jolloin saadaan painotettua hieman pyyntikulttuurin vaatimaa maa-aluetta. Tämä 9km² alue Keski-Suomen alueella on todennäköisesti elättänyt yhden pienen esihistoriallisen asuinpaikan väestön. (vrt. Itkonen 1948 Suomen lappalaiset II s. 264 – 265).

Historiallisten (1500 – 1950AD) pihapiirien vaikutusalueen koko määräytyi JYX -tietokannassa olevien Keski-Suomen historiallisten karttojen pohjalta. Vanhoista kartoista (mm. Petäjävesi ja Jämsä) mittaamalla saatiin pihojen ja lähipeltojen alueen halkaisijaksi keskimäärin 400 – 500 m. Kokonaisen kylän (pihat ja pellot) koko pysyi 2000 – 3000m (säde) alueella. Historiallisten pihapiirien kohdalla vaikutusalueeksi valittiin 2000m säde (4 km²), jolloin asuinpaikat muodostuivat klusteroituneiksi kokonaisuuksiksi. *1900-luvun ensimmäisen puoliskon karttoja tarkasteltaessa säteen sisältä ns. kyläkeskuksista löytyi suurimmassa osassa kyliä myllypaikka, kansakoulu, kauppa sekä jonkinlainen kokoontumiseen käytetty rakennus, kuten seurantal.*

1950 –luvun ja sitä nuorempien rakennusten kohdalla päädyttiin samaan 2000m säteeseen vaikutusalueen määrittämisessä, jotta rakennusperintö voitaisiin esittää yhtenä kokonaisuutena. Huomioon otettiin

vaikutusalueen määrittelyssä se, mitä nuorempaa rakennuskantaa kohti mennään, sitä pienempänä näyttäytyy yhden rakennuksen vaikutus. Poikkeuksen tähän sääntöön tekevät arkkitehtonisesti merkittävät julkiset rakennukset ja kaupunkien asemakaavarakenne. Nuoremman rakennusperinnön pienempi vaikutusalue johtuu rakennuskannan tihentymisestä. Kun näitä moderneja (post. 1950-luku) rakennuksia tarkastellaan usein pieninä ryhminä tms. muina kokonaisuuksina esim. korttelikokonaisuuksina, voidaan huomata yhden tällaisen ryhmän vaikutuksen muistuttavan historiallisten pihapiirien vaikutusmallia. Tämä malli toistuu erityisesti maaseututaaajamissa, koska sotien jälkeinen maanhankintalain mukainen alue- ja rakennussuunnittelu oli tiukasti valtiojohtoista toimintaa ja se muutti maaseututaaajamia rakenteellisesti. Keskittynyttä kylärakentamista lisäsi valtion ja kuntien maanlunastustoiminta.

Aineistot

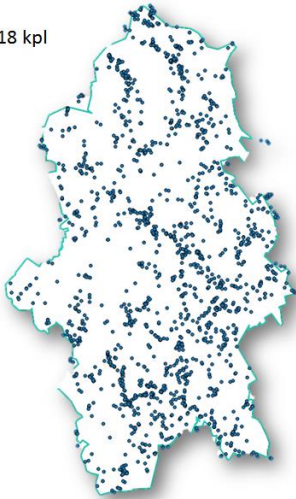
Aineistot muodostuvat ajantasaisista muinaisjäännösrekisterin kohteista, Keski-Suomen museon rakennusinventointiaineistoista 1979 – 2015, Keski-Suomen ELY-keskuksen toimittamista aineistoista: kulttuurikasvitiedoista, perinnebiotoopeista ja valtakunnallisista sekä maakunnallisista kulttuurimaisema-alueista (uusimmat inventoinnit).

Työ pohjautuu pääasiassa kahden isoimman aineiston, rakennetun kulttuuriympäristön ja muinaisjäännösten, varaan. Näiden osioiden alueanalyysiä on täydennetty muilla kulttuuriympäristön osaluoiden tiedoilla.

Rakennetun kulttuuriympäristön kohteet ovat valikoituneet ensisijaisesti rakennuksien säilyneisyyden perusteella, ei niinkään asuinpaikan historian tai muun aineettoman kulttuuriperinnön perusteella. Lisäksi kohteiden osalta on aina käyty rakennuksien kautta säilyneisyyden arviointi ja valikointiprosessi läpi. Muinaisjäännöskohteet ovat valikoituneet sen mukaan mitä Muinaismuistolaki (295/1963) niiden suojelusta määrää. Lisäksi arkeologiseen kulttuuriperintöön on tässä otettu huomioon ns. irtolöytöpaikat ja muut muinaisjäännösrekisterin mukaiset kulttuuriympäristökohteet.

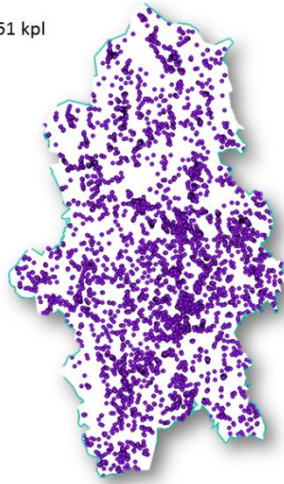
Pistetiedot	kpl
<i>Muinaisjäännökset</i>	1718
<i>Rakennettu kulttuuriympäristö</i>	6651
Kulttuurisidonnaiset kasvit	998
Perinnebiotoopit	298
Kulttuurimaisema-alueet	58 (12 valtak. + 46 maak.)

1718 kpl

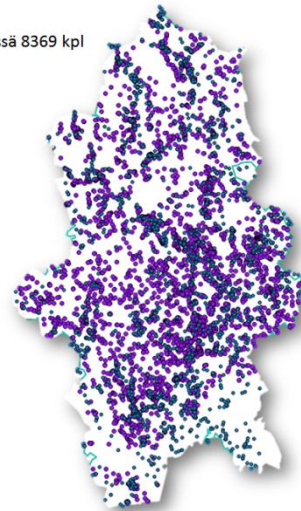
muinaisjäännökset

6651 kpl

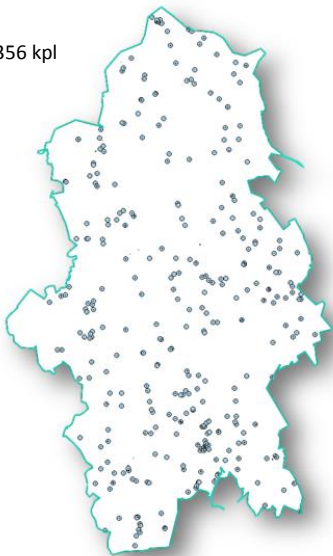

rakennettu kulttuuriympäristö

Yhdessä 8369 kpl

356 kpl

perinnebiotoopit ja
kulttuurimaisemat

Klusteroitumisesta ja lähin naapuri indeksistä

Lähin naapuri indeksi ilmaisee eri pisteiden välisen havaitun etäisyyden (havaittu keskipituus) verrattuna ennalta odotettuun välimatkaan. Ennalta odotettu välimatka (odotettu keskipituus) on keskiarvoetäisyys naapureiden hypoteettisesta jakaumasta. Lähin naapuri indeksin arvo saadaan laskemalla jokaisen pisteen etäisyyksien välinen keskiarvo. Jos tämä havaittu keskipituus on odotetun keskipituuden keskiarvoa pienempi, ilmaisee tämä arvo klusteroitumista. Jos indeksi on alle 1, kuvio osoittaa klusterointia; jos indeksi on suurempi kuin 1, trendi on kohti hajontaa tai kilpailua.

Esimerkki QGIS 2.10.1 ohjelman tietokanta-analyyseistä Keski-Suomen maakunnan kulttuuriympäristön pisteiden välisistä suhteista:

Muinaisjäänökset:

Havaittu keskipituus	761.487285285
Odotettu keskipituus	2045.10609109
Lähin naapuri indeksi	0.372346104001

Perinnebiotoopit:

Havaittu keskipituus	3175.21526195
Odotettu keskipituus	4630.15388401
Lähin naapuri indeksi	0.68576884084

Rakennukset:

Havaittu keskipituus	454.962222855
Odotettu keskipituus	1090.45133869
Lähin naapuri indeksi	0.417223773967

Kulttuuriympäristö kokonaisuutena:

Havaittu keskipituus	417.69490874
Odotettu keskipituus	982.368707656
Lähin naapuri indeksi	0.425191585893

Analyyysi kertoo, että Keski-Suomessa kulttuuriympäristön peruselementit ovat kerrostuneet uudelleen ja uudelleen samoille paikoille. Kulttuuriympäristön oma "ekologinen lokero" on elinvoimaisinta vain tietyillä alueilla. Tällaisten kasaantuneiden alueiden taustatekijöiden täytyy suosia ihmiskulttuurin yhteisöllistä toimintamallia. Lähin naapuri indeksissä voidaan myös havaita inventointien myötä tapahtuneita arvovalintoja. Esimerkiksi muita korkeampi indeksiarvo, voi viitata tarkoitukselliseen alueellisen hajonnan hakemiseen kohteita inventoidessa.

Kulttuuriympäristön keskittymät sijoittuvat Keski-Suomen alueella ns. ylimmän rannan (Ancylusjärvi pohjoisessa Keski-Suomessa ja Yoldiameri eteläisessä Keski-Suomessa) alapuolisille korkeuskäyrille. Eli alueille, joiden maaperässä on historiallisten meri- ja järvivaiheiden pohjasedimenttejä, mikä tekee maaperästä hedelmällisempää verrattuna näihin vedenkoskemattomiin alueisiin. Tämä on puolestaan ohjannut varsinkin viljelyyn pohjautuvaa elinkeinoa keskittymään tietyille alueille.

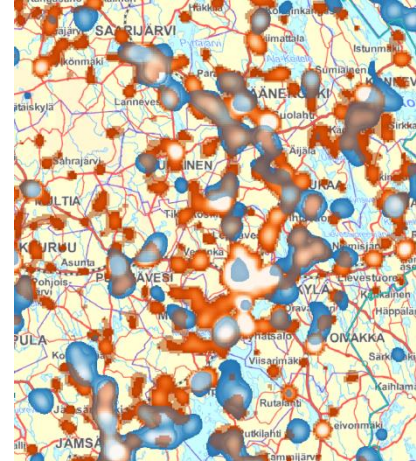

Kohdekeskittymäkartan tekeminen

Kun lähdetään visualisoimaan ryhmittymisiä tai klustereita, yksi parhaita työkaluja tähän on tehdä kohdekeskittymäkarttoja. Kohdekeskittymäkartan tekemistä varten pitää etukäetietoina vähintään määrittää aineistoittain pistekohtainen *vaikutusalueen säde* sekä *läpinäkyvyysarvo* näille vaikutusalueille.

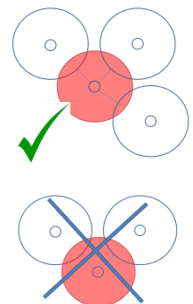
Itse kohdekeskittymäkartta muodostetaan yksittäisistä pistetiedoista esimerkiksi paikkatieto-ohjelmiston vektorianalyysityökaluilla. Tällöin yksittäisistä pisteistä koostuva pistepilvi muodostuu näiden ennalta annettujen määritteiden mukaan kokonaisuuksiksi ja erikokoisiksi alueiksi.

Tämän lisäksi visuaalista karttaa varten voidaan määrittää vaikutusalueen sisäisiä heikkenemis-/ kasaantumisyöhykkeitä, jolloin voimakas klusteroituminen jollakin alueella näkyy kartalla esimerkiksi vaaleampana värinä.

Pistetiedot	kpl	vaikutusalueen säde	läpinäkyvyysarvo
Muinaisjäänne	1718	3000	2.5
Rakennettu kulttuuriympäristö	6651	2000	2.5
Kulttuurisidonnaiset kasvit	998	5000	0.85
Perinnebiotoopit	298	5000	2.95
Kulttuurimaisema-alueet	58	-	-

Läpinäkyvyysarvoksi muinaisjäänne- ja rakennetun kulttuuriympäristön kohdalla tässä työssä valikoitui 2,5. Tämä tarkoittaa sitä, että jos yhden pisteen vaikutusalue leikkaa alle 2,5 muun kulttuuriympäristökohteen vaikutusalueita, niin sitä pistettä vaikutusalueineen ei näytetä kohdekeskittymäkartalla. Sen sijaan jos yhden pisteen vaikutusalue leikkaa 2,5 tai useampaa vaikutusalueita, niin tämä piste vaikutusalueineen näytetään kohdekeskittymäkartalla. Tällä menetelmällä saadaan kartalta karsittua pois yksittäiset hajasijoittuneet pisteet ja vain eri pistekeskittymät näytetään vaikutusalueidensa mukaisina kokonaisuuksina.

Kulttuuriympäristökeskittymän arvona käytetty 2,5 kohteen suhde ns. pääkohteeseen nähden voidaan löytää myös historiallisesta kylä- ja asutusrakenteesta olevien kohteiden määrän kautta. Vanhoissa Keski-Suomea koskeissa kartoissa, maakirjoissa ja asutuksen yleisluettelossa mainittujen talojen määrä on kylien osalta aina vähintään kaksi ja sen lisäksi on löydettävissä taloihin kohdentuvia torppia tai muita asutuskohdetta lähes jokaisen kylän tilan kohdalla vähintään yksi. Tästä voidaan yhdeltä osalta määritellä arvoksi 2,5 miniminä. Sama kerroin toistuu myös uudemman ajan kulttuuriympäristön kohdalla. Tällöin vain kohteen suhteisiin vaikuttavat vaikutusalueet voivat olla muutakin kuin asutuskohdetta, kuten julkisten palveluiden, kaupan tai teollisuuden ympäristöjä. Näitä on aina löydettävissä vähintään yksi, modernin ajan ympäristöissä yleensä useita (esim. talo – koulu – kauppa - seuratalo).

Perinnebiotooppien ja kulttuurisidonnaisten kasvien kohdalla sekä vaikutusalueet että läpinäkyvyysarvo ovat ohjelmiston automaattisesti generoimia lukuja, jotka pohjautuvat niiden sisäiseen paikkatietosuhteeseen.

Viimeistely

Kohdekeskittymäkartan teossa tärkein työvaihe on asiantuntijatulkinnan tekeminen ohjelmiston luomasta mallista. Ohjelmistot luovat hyvän pohjan ja rajaavat yksittäiset alueet säännönmukaisesti ennalta sovittujen määreiden mukaan. Tämä ei vielä riitä. Aineistoa tulkitsevien asiantuntijoiden kulttuuriympäristön vahva paikallis- ja aluetuntemus on olennainen osa analyysia, kun haetaan kulttuurista jatkuvuutta ja näkemystä siihen, millä alueilla kulttuuriympäristö on vahvimmillaan.

Keski-Suomen kohdalla karsittiin ohjelmistojen luomasta mallista pois sellaiset pienet keskittymäalueet, joilla ei ollut selvää yhteyttä muihin ympärillä oleviin keskittymiin. Toisaalta saman periaatteen (yhteys tai sen puute ympäröiviin alueisiin) mukaisesti voitiin yhdistää yksittäisiä helminauhamaisia keskittymiä yhdeksi alueeksi tai yksi yksittäinen keskittymä jonkin isomman alueen osaksi. Jokaisen poistettavan tai toiseen alueeseen liitettävän keskittymän kohdalla on aina käytävä erikseen läpi keskittymän sisällä olevien kohteiden tietosisältö. Näin voidaan varmistaa kuuluuko liitettävä keskittymä isompaan kokonaisuuteen tai onko poistettava keskittymä todella yksittäinen anomalia, jolla ei ole yhteyksiä ympäröiviin keskittymiin.

Viimeisenä vaiheena tulee valmiiden keskittymäalueiden rajat käydä läpi vertaamalla niitä olemassa oleviin valtakunnallisiin ja maakunnallisiin kulttuurimaisema-alueisiin ja niiden rajoihin. Tällä varmistetaan, ettei kulttuurimaisema-alueajastusten kanssa tule ristiriitoja.

Tiivistelmä

Keski-Suomen museo on tehnyt vuoden 2015 aikana analyysia siitä, mihin kulttuuriympäristö keskittyy ja sijoittuu maakunnan alueella. Työn tarkoituksena on etsiä ne muinaisjäännösten, rakennetun kulttuuriympäristön, kulttuurimaisemien, perinnebiotooppien ja kulttuurisidonnaisten kasvien alueet, joilla nämä kaikki kulttuuriympäristön elementit menevät päällekkäin ja siten kertovat kulttuuriympäristön vetovoimaisuudesta esihistorian ajoista nykypäivään.

Analyysin tavoitteena on osoittaa ne alueet maakunnasta, joiden kulttuuriympäristön kerrokset ovat poikkeuksellisen pitkäikäisiä ja monipuolisia. Nämä vetovoima-alueet voivat mahdollistaa kulttuuriympäristön paremman ja kokonaisvaltaisen suunnittelun, hyödyntämisen ja uudenlaiset innovaatiot. Alueiden tehtävänä on innostaa tutkimaan ja toteuttamaan kulttuuriympäristön mahdollisuuksia esimerkiksi osana elinkeinotoimintaa, matkailua, tai virkistystä.

Aluekeskittymien havainnollistamisen tavoitteena ei ole osoittaa suojelutavoitteita, vaan kulttuuriympäristön kohteiden yhteyksistä syntyviä eri yhteiskunnan osien vahvuuksia ja synergiaetuja.

Jotta kulttuuriympäristöjä voidaan mm. kaavoituksen keinoin edistää ja siten turvata niiden hyvä kehittyminen, on ymmärrettävä missä kulttuuriympäristöt ovat voimakkaimmillaan ja eniten kytkeytyneet toisiinsa. Tämä voidaan tehdä vain kokoamalla kaikki olemassa oleva tieto niin rakennuksista, arkeologisista kohteista kuin perinnebiotoopeistakin yhdeksi paikkatietokannaksi. Tämän tietokannan avulla voidaan nähdä mille alueille eri aikakausien inventointitulokset keskittyvät ja korreloivatko ne nykyisen yhteiskuntarakenteen kanssa.

Jotta yhden kohteen vaikutusalue voidaan määritellä, on tunnettava eri historiakerrosten kulttuuriympäristöjen perusluonteet. On tunnistettava ne asiat, jotka ovat vaikuttaneet koko kulttuuriympäristön muodostumiseen. Yhden kohteen vaikutus ympäristöönsä on erikokoinen eri aikakausina ja eri pääelinkeinojen kohdalla. Tässä selvityksessä vaikutusalueiden laajuuksia laskettiin eri rekisterien pistetietojen keskinäisen spatiaalisen hajonnan, vanhojen karttojen, arkeologisen-, kansatieteellisen- ja rakennustutkimustiedon pohjalta.

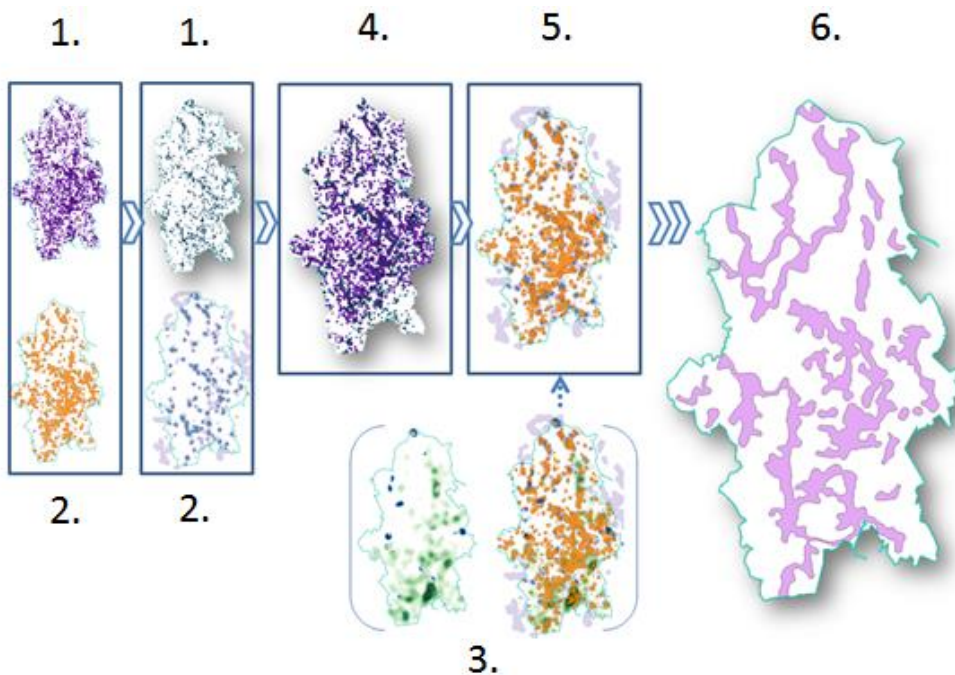
Aineistot muodostuvat ajantasaisista muinaisjäännösrekisterin kohteista, Keski-Suomen museon rakennusinventointiaineistoista 1979 – 2015, Keski-Suomen ELY-keskuksen toimittamista aineistoista: kulttuurikasvitiedoista, perinnebiotoopeista ja maisema-alueista. Työ pohjautuu pääasiassa kahden isoimman aineiston, rakennetun kulttuuriympäristön ja muinaisjäännösten, varaan. Näiden osioiden alueanalyysiä on täydennetty muilla kulttuuriympäristön osa-alueiden tiedoilla.

Analyysi kertoo, että Keski-Suomessa kulttuuriympäristön peruselementit ovat kerrostuneet uudelleen ja uudelleen samoille paikoille. Kulttuuriympäristön oma ”ekologinen lokero” on elinvoimaisinta vain tietyillä alueilla. Tällaisten kasaantuneiden alueiden taustatekijöiden täytyy suosia ihmiskulttuurin yhteisöllistä toimintamallia. Kulttuuriympäristön keskittymät sijoittuvat Keski-Suomen alueella ns. ylimmän rannan (Ancylijärvi pohjoisessa Keski-Suomessa ja Yoldiameri eteläisessä Keski-Suomessa) alapuolisille korkeuskäyrille. Eli alueille, joiden maaperässä on historiallisten meri- ja järvivaiheiden pohjasedimenttejä, mikä tekee maaperästä hedelmällisempää verrattuna näihin vedenkoskemattomiin alueisiin. Tämä on puolestaan ohjannut varsinkin viljelyyn pohjautuvaa elinkeinoa keskittymään tietyille alueille. Lisäksi tärkeä

huomio on se, että nykyinen kulttuuriympäristö taajamien ja kylien paikkoineen perustuu keskiajan lopulla ja tätä myöhemmin syntyneeseen kulttuuriin ja sen historialliseen kehitykseen.

Kohdekeskittymäkartan teon vaiheet:

1. aineistokohtainen pistepilvi
2. aineistokohtainen kohdekeskittymäkartta
3. lisäaineistojen pistepilvet ja kohdekeskittymäkartat
4. yhdistelmäpistepilvi
5. yhdistelmä kohdekeskittymäkartta
6. asiantuntijatulkinta ohjelmiston luomasta mallista

Aineistot ja kirjallisuutta:

Sähköiset online tausta-aineistot:

Kulttuuriympäristön rekisteriportaali

<http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/portti/default.aspx>

SYKE avoin tieto. syke.fi/avointieto

GTK Hakku palvelu. <http://hakku.gtk.fi/>

Maanmittauslaitos. Avoimien aineistojen tiedostopalvelu.

<https://tiedostopalvelu.maanmittauslaitos.fi/tp/kartta>

JYX-julkaisuarkisto – Jyväskylän yliopisto, Historialliset kartat.

<https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/6533>

Suomen asutuksen yleisluettelo.

http://digi.narc.fi/digi/dosearch.ka?sartun=Asutuksen%20yleisluettelot*Asutuksen%20yleisluettelo

Kioski tietokanta. <https://www.kulttuuriymparisto.fi/netsovellus/login.aspx>

Muut sähköiset aineistot:

Keski-Suomen kulttuuriympäristöohjelma 2005-2015. http://www.ymparisto.fi/fi-FI/Elinymparisto_ja_kaavoitus/Elinymparisto/Kulttuuriymparisto/Kulttuuriympariston_hoidon_keinot/Kulttuuriymparistoohjelmat/Kulttuuriymparistoohjelmat_KeskiSuomi%2829082%29

Kulttuuriympäristöstrategia. <http://www.ym.fi/kulttuuriymparistostrategia>

Suomen arkeologisten kenttätöiden laatuohjeet.

www.nba.fi/fi/kulttuuriymparisto/arkeologinen_perinto/laatuohjeet

DOCOMOMO Suomi: <http://www.docomomo-fi.com/>

Rakennuserintö.fi: http://www.rakennuserinto.fi/fi_FI/

Rakennettu hyvinvointi –hanke:

http://www.nba.fi/fi/kulttuuriymparisto/rakennuserinto/rakennettu_hyvinvointi

Museoverkko: <http://www.museoverkko.fi>

Finnica, Keski-Suomi, verkkonäyttelyt: <http://www.finnica.fi/keski-suomi/nayttelyt.php>

Keski-Suomen museo, Jyväskylän omakotialueita (SÄILYKE):

<http://www3.jkl.fi/ksmuseo/sailykesivusto/sivut/paasivu.htm>

Maailmanperintö ja Suomi (Opetusministeriö)

http://www.minedu.fi/OPM/Kansainvaliset_asiat/kansainvaliset_jaerjestoet/unesc...

Petäjäveden vanha kirkko: <http://www.petajavesi.fi/kirkko/?lang=fi>

Struven ketju: <http://www.maanmittauslaitos.fi/toiminta/organisaatio/historia/struven-ketju>

Cultural and natural Heritage. http://www.coe.int/T/DG4/CultureHeritage/Default_en.asp

European Heritage Network, Heritage Policies. <http://www.herein-system.eu/>

Tilastokeskuksen rakennusluokitus, <http://tilastokeskus.fi/meta/luokitukset/rakennus/001-1994/index.html>

Muut tietokannat:

Kulttuurisidonnaiset kasvit tietokanta. Keski-Suomen ELY-keskus. zip-tiedosto 11.3.2015

Keski-Suomen museon rakennustutkimusarkisto. Keski-Suomen museo.

Kirjallisuutta:

Aaltonen E. (et al.). Suur-Jämsän historia. Osat 1-3 (1954, 1952)

Andersson P. Rakennusinventoinnin opas. Keski-Suomen museon monistesarja 2/2003.

Arkkitehtitoimisto LPV Jyväskylä Oy, Jyväskylän yliopiston Seminaarinmäen alueen rakennussuojelun toteutusohjelma, Rakennusten inventointi ja Alueen inventointi 22.9.2004 ja Rakennussuojelun ja kunnossapidon toteutusohjelma 20.12.2004.

Brummer O. J. Jyväskylän kaupungin historia vv. 1837-1912. 1916.

Carpelan C. Om asbestkeramikens historia i Fennoskandien. *FM* 1978. 1979

Grönlund H., Kärkkäinen M., Norri M-R. Participation tools. Activating Environmental Consciousness. Rakennustaiteen museo. 2002.

European cultural heritage. Intergovernmental co-operation, collected texts. Council of Europe 2000

Hautamäki R. Portti puutarhaan. Historiallisten puutarhojen inventointiopas. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 21. 2000.

Heikinheimo O. Kaskiviljelyksen vaikutus Suomen metsiin. *Acta Forestalia Fennica* 4. 1915

Heikkilä T. Suomalainen kulttuurimaisema. 2000.

Heikkinen M. (et al). Talo kautta aikojen. Kiinteän sisustuksen historia. 1989.

- Hirvonen T. Alvar Aallon suunnittelema Jyväskylän yliopiston kampus: Ulkoalueideiden suojelu ja julkisivujen inventointi. Alvar Aalto –museum. 1998.
- Horppila-Jämsä L., Salminen M. Keski-Suomen maakunnallisesti arvokkaat kulttuurimaisema-alueet. Keski-Suomen liiton julkaisu B61. 1996.
- Huurre M. *Kivikauden Suomi*. 1998
- Härö M., Forsius J. Kulttuurihistoriallinen inventointi rakennetussa ympäristössä. Opas. Museovirasto, rakennushistorian osasto. Maaliskuu 2010.
- Itkonen T. I.. *Suomen lappalaiset vuoteen 1945 I - II* . 1948.
- Jalkanen K. J. Rautalammin vanhan hallintopitäjän historia. *Pitäjänkertomuksia* VI. 1900.
- Jokipii M. (toim.). Keski-Suomen historia I-III. 1993 - 1999
- Jussila T. Pioneerit Keski-Suomessa ja Savossa. Rannansiirtymisajoitusmenetelmien perusteita ja vertailua. . *Muinaistutkija* 2/2000. 2000.
- Jäppinen J. (toim.), Viestejä maisemassa. Keskisuomalainen kulttuuriympäristö. 2006.
- Kansainväliset julistukset. ICOMOS, Suomen osasto 1992.
- Karstulan kirja. Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunnan julkaisusarja nro 36. 1998.
- Kivelä R. Keski-Suomen perinnemaisemat. Keski-Suomen ympäristökeskus. Alueelliset ympäristöjulkaisut 175. 2000.
- Kivikoski E. Suomen esihistoria. *Suomen historia* I. 1961.
- Knapas M-T., Heikkilä M., Åvist T. Suomalaiset pappilat. Kulttuuri-, talous- ja rakennushistoriaa.SKS Toimituksia1238/Tieto. 2009.
- Kolu A. Kylä virran rannalla. 1992.
- Kolu A. Patruuna Salvesen ja Haapakosken sahamiehet. 2001.
- Kulha K. Vanhan Jämsän historia 1860-luvulta vuoteen 1925. Vanhan Jämsän historiatoimikunta 1974.
- Kulha K: Vanhan Saarijärven historia. 1973.
- Kulttuuriympäristö yhteisenä voimavarana. Kulttuuriympäristöstrategian toimeenpanosuunnitelma 2014 – 2020.
- Kuusisto S. Jämsän historia, osa 1.: 1926-1952. 1989.
- Kuusisto S. Jämsän historia, osa 2.: 1952-1976. 1989.
- Kumpulainen M., Vilkuna J. Prehistory and Mediaeval times in Central Finland –The Provincial Antiquities Project. Keski-Suomi 20. 2007.

Kumpulainen M., Taavitsainen J.-P. & Vilkuna J. From Wilderness to Society. The lost culture of late Iron Age and Medieval Times in Central Finland. *Människor i vikingatidens Mittnorden*. 2012.

Kuusanmäki L. Elämänmenoa entisaikaan. 1954.

Lahelma A. Kalliomaalaukset ja shamanismi. Tulkintaa neuropsykologian ja maalausten sijainnin valossa. *Muinaistutkija* 2/2001.

Kyrka af träd. Kyrkobyggnader under 1600- och 1700-talen i Finland, Norge och Sverige. Red. Ingrid Sjöström. Museiverket, Norsk institut for kulturminnesforskning, riksantikvarieämbetet 2000.

Lahti J., Rauske E., Tuomi T. (toim.). Mistä tietoa rakennusten historiasta. Lähdeopas ammattilaisille ja asianharrastajille. Suomen rakennustaiteen museo. 2001.

Lahti M. Vanhan Korpilahden historia. Korpilahden, Muuramen ja Säynätsalon yhteisaika emäseurakunnan synnystä 1861 kuntien itsenäistymiseen 1923. Korpilahden, Muuramen ja Säynätsalon kunnat 1994.

Lappalainen J.T. (toim.). Jyväskylän maalaiskunnan kirja. JYY:n kotiseutusarja nro 13. 1977.

Lehtimäki, Marianne (toim.). Urban Heritage - Collective Priviledge. 2nd Baltic Sea Region Cultural Heritage Forum. 2005.

Lehtosalo-Hilander P.-L. Esihistorian vuosituhannet ja keskiaika. *Savon historia* I. 1988

Lounatvuori I. (toim.). Käy sisään. Julkiset sisätilat. Suomen kotiseutuliitto 2007.

Lounatvuori I. Mallin mukaan maan tavalla. Mallipiirustukset ja sotilasvirkatalojen rakentaminen 1687-1810. Museoviraston rakennushistorian osasto. 1996.

Manninen A. Petäjäveden historia. 1994.

Meinander C. F. Esihistoria. *Etelä-Pohjanmaan historia* I. 1950.

Mehtola A. Muuramen kunnan 50-vuotishistoriikki. 1972.

Metsäranta P. Linnoista lähiöihin. Rakennetut kulttuuriympäristöt Suomessa. 2010.

Mistä tietoa rakennusten historiasta. Lähdeopas ammattilaisille ja asiantuntijoille. Toim. Juhana Lahti. Suomen rakennustaiteen museo 2001.

Museovirasto restauroi. Museoviraston rakennushistorian osaston raportteja 12. Toimittaja Marja Sahlberg. Toimituskunta Maire Mattinen ja Kari Nikkanen. 2004.

Mussari M. Polku Mansikkapaikoille. Keski-Suomen ympäristökeskus, 2006.

Mälkki M. Mäntysalo, Raine ; Schmidt-Thomé, Kaisa. Economics and built heritage : towards new European initiatives. Aalto University 2008.

Niiranen T. Miten ennen asuttiin. Vanhat rakennukset ja sisustukset. 1981.

Nikula R. Sankaruus ja arki. Suomen 50-luvun miljö. Suomen rakennustaiteen museo 1994.

- Neuvonen P. (toim.). Kerrostalot 1880-2000. Arkkitehtuuri, rakennustekniikka, korjaaminen. Rakennustietosäätiö RTS, Rakennustekniikan keskus -säätiö, Museovirasto 2008.
- Nyman M. Maisemaselvitys: Tietoa maisemasta ja suuntaviivoja suunnittelun tueksi. Opas 9/2013. Varsinais-Suomen elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus.
- Odner K. Saamis (Lapps), Finns and Scandinavians in History and Prehistory. Ethnic Origins and Ethnic Processes in Fenno-Scandinavia. *Norwegian Archaeological Review* vol. 18 no. 1 – 2. 1985.
- Patjas A. Jämsän rakennusperinnettä. Keskisuomalaisia rakennustutkimuksia I. Keski-Suomen museo, Jämsän kaupunki 1982.
- Paulaharju S. Suomenselän vieriltä. 1981.
- Patrikainen S. Erottelu ja varppaus. Puun vesikuljetus Vaajakoskella. 1997.
- Pennanen K. Rakennus nimeltä muuntamo. Vanhojen koppimuuntamoiden, muunto- ja kytkinasemien inventointi Jyväskylän seudulla. Opinnäytetyö 2007.
- Pettersson L. Kulttuurimaisemamme. Rakennusmuistomerkkimme ja niiden suojelu. 1964.
- Pettersson L. Petäjäveden vanhan kirkon puolesta. Keski-Suomea ja keskisuomalaisia II. 1951.
- Pietarila P. Rakennusten värit ja koristetyylit. Libris 2004.
- Rautatierakennusten korjausohjeet. Museovirasto, Rakennushistorian osasto 1997.
- Rinne M. Aseman kello löi kolme kertaa. Suomen rautateiden kulttuurihistoriaa. 2001.
- Romppanen J. (toim.). Pehmeä tiili. Vanhojen tehdasrakennusten ja teollisuusympäristöjen säilytys ja uuskäyttö. Jyväskylä. Keski-Suomen läänin taidetoimikunta, 1993.
- Salo U. Suomen esihistoriallinen menneisyys ja sen arkeologinen kuva lappalaiskulttuurin tarjoamien analogioiden valossa. *Sananjalka* 20: 1978.
- Schildt S. (toim.). Maaseudun rakennusperintö, huomisen vahvuus. Talonpoikauskulttuurisäätiö, Rakennustieto, 2005.
- Sisätilojen suojelu. Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2003:18
- Suomen Rakennustaiteen seura. Varjele Modernia. 1995.
- Suvanto S. Ylä-Satakunnan ja Sääksmäen kihlakuntien erätalonpoika sosiaalisessa kentässään. Tampere tutkimuksia ja kuvauksia VI. *Tampereen historiallisen seuran julkaisuja* XI. 1970.
- Taavitsainen J.-P. Wide-Range Hunting and Swidden Cultivation as Prerequisites of Iron Age Colonisation in Finland. *Suomen Antropologi* 4/1987.
- Taavitsainen J.-P., Simola H. & Grönlund E.: Cultivation History Beyond the Periphery: Early Agriculture in the North European Boreal Forest. *Journal of World Prehistory*, vol. 12, No. 2. 1998.

Taavitsainen J.-P., Vilkkuna J. & Forsell H. Suojoki at Keuruu. A mid 14th-century site of the wilderness culture in the light of settlement historical process in Central Finland. *Suomalaisen tiedeakatemian toimituksia. humaniora* 346. . 2007.

Tallgren A. M. Suomen muinaisuus. *Suomen historia* I. 1931.

Tommila P. Jyväskylän kaupungin historia 1837-1965 osat I-II. 1970, 1972.

Tuominen L. 1900-luvun rakennusperintö. Luettelointi- ja suojelukysymyksiä. Ympäristöministeriö. Kaavoitus- ja rakennusosasto selvitys 8/1992.

Valanto S. Suomen rautatieasemat vuosina 1857-1920. Museovirasto, 1982.

Valjakka S. Jyväskylän-Jämsän tienvarren empirerakennukset. Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia nro 183. 1983.

Valtion rakennusperinnön vaaliminen. Museoviraston rakennushistoriallisen osaston julkaisuja 19. 1997.

Valtiolle rakennettu. Toim. Aino Laine ja Olli Hakli. Museovirasto, 2015.

Vilkkuna J.: Keski-Suomen lapinraunioista. Lapinraunioita ja hiidenkiukaita. *Museoviraston arkeologian osaston julkaisuja* no. 3/1993. 1993

Voionmaa V. *Hämäläinen eräkausi* . 1947.

Väliavaara R. (et al.). Uhanalaiset kasvit Keski-Suomessa. Keski-Suomen liitto, julkaisu A2 1991.